

НАМІНАЦЫЙНАЯ ПАРАМЕТРЫЗАЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКІХ РЭЕСТРАВЫХ СЛОЎНІКАХ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ТЭРМІНАЎ

NOMINATIVE PARAMETRIZATION IN BELARUSIAN REGISTER DICTIONARIES OF LINGUISTIC TERMS

Д. В. Дзятко,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык
кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
ўніверсітэта імя Максіма Танка

D. Dzyatko,

PhD in Philology, Associate Professor, Head of
the Department of Linguistics and Linguodidactics,
Belarusian State Pedagogical University
named after Maxim Tank

Паступіў у рэдакцыю 21.01.21.

Received on 21.01.21.

Артыкул прысвечаны даследаванню традыцыйных формаў намінацыйнай параметрызацыі ў тэрмінаграфіі – аднакампанентных, двухкампанентных і полікампанентных лем. Аб'ектам вывучэння з'яўляюцца тэрмінаграфічныя выданні (аўтаномныя і інкарпараваныя), укладзеныя ў перыяд з 1967 да 1984 г. і апублікаваныя як у Беларусі, так і за яе межамі. Агульная колькасць прааналізаваных слоўнікавых артыкулаў – 4551. Метады даследавання – апісальны метады сінхроннага аналізу, параўнальна-супастаўляльны метады і асобныя прыёмы кампанентнага аналізу. Зроблена выснова, што ў рэестравых слоўніках лінгвістычных тэрмінаў найбольш пашыраны двухкампанентныя намінацыйныя мадэлі «прыметнік + назоўнік», «назоўнік + назоўнік», а таксама трохкампанентныя мадэлі «прыметнік + прыметнік + назоўнік» і «прыметнік + назоўнік + назоўнік». Абсалютная большасць зафіксаваных лем з'яўляюцца дырэктыўнымі – у іх захоўваецца натуральны парадак кампанентаў.

Ключавыя словы: беларуская лексікаграфія, тэрмінаграфія, тэрміналагічны слоўнік, гісторыя тэрмінаграфіі, слоўнік-рээстр, слоўнікавы артыкул, структура слоўніка, кампанент тэрміна.

The article is devoted to studying the traditional forms of nominative parametrization and terminography – one-component, two-component and polycampanent lemes. The object of the research are terminographic editions (autonomous and incorporated) composed during the period from 1967 to 1984 and published in Belarus and abroad. The total number of the analyzed dictionary articles is 4551. The methods of research are descriptive method of synchronic analysis, comparative-contrastive method and separate ways of component analysis. It is concluded that in register dictionaries of linguistic terms the most spread are two-component nominative models «adjective + noun», «noun + noun» and three-component models «adjective + adjective + noun» and «adjective + noun + noun». Absolute majority of the stated lemes are directive ones: they preserve natural order of components.

Keywords: Belarusian lexicography, terminography, terminological dictionary, history of terminography, register dictionary, dictionary article, structure of dictionary, component of term.

Сутнасць намінацыйнай параметрызацыі ў тэрмінаграфіі заключаецца ў фарміраванні намінацыйнага параметра – зоны слоўнікавага артыкула тэрміналагічнага слоўніка, якая з аднаго боку «ўводзіць» карыстальніка ў сам слоўнікавы артыкул, а з другога – уключае слоўнікавы артыкул у агульны корпус слоўніка.

Намінацыйны параметр у тэрмінаграфіі рэалізуецца ў зоне намінацыі слоўнікавага артыкула. Зона намінацыі фарміруецца лемамі розных тыпаў – аднакампанентнымі, двухкампанентнымі і полікампанентнымі.

Мэта гэтага даследавання – выявіць, з дапамогай якіх лем кадыфікуюцца тыя або іншыя комплексныя тэрміны мовазнаўства, тыпалагізаваць неаднакампанентныя лемы ў рэестравых слоўніках лінгвістычных тэрмінаў.

Аб'ектам вывучэння з'яўляюцца рэестравыя тэрмінаграфічныя выданні (аўтаномныя і інкарпараваныя): «Слоўнік па мовазнаўстве: праект для абмеркавання» (М. П. Лобан; 1967; далей – [СМПА-1967]); «Мовазнаўства» (В. С. Семенякоў; 1976; далей – [МПА]), ін-

карпараваны ў выданне «Слоўнік па літаратуразнаўству, фалькларыстыцы, літаратуры, мовазнаўству і этнаграфіі для *Кароткай Беларускай Савецкай Энцыклапедыі*: праект для абмеркавання»; «Слоўнік *Мовазнаўства*: для 2-га выдання *Беларускай Савецкай Энцыклапедыі*: праект для абмеркавання» (В. С. Семенякоў; 1984; далей – [СМПА-1984]), а таксама: «Slovník slovanské lingvistické terminologie = Словарь славянской лингвистической терминологии = Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology» (věd. red. A. Jedlička; т. II; 1979; далей – [SSLT-II]). Агульная колькасць прааналізаваных слоўнікавых артыкулаў – 4551.

Двухкампанентныя лемы (2330 выпадкаў, або 56,6 % ад агульнай колькасці лем у рэестравых слоўніках) прадстаўлены ва ўсіх даследаваных крыніцах: 11,8 % (ад агульнай колькасці лем у слоўніку) – у [СМПА-1967], 13 % – у [СМПА-1984], 20% – у [МПА], 56,5 % – у [SSLT-II].

1. Абсалютная большасць двухкампанентных лем (1755 выпадкаў, або 75,3 %) адлю-

строўвае тэрміны **мадэлі S←A¹**, якая характарызуецца атрыбутыўнымі адносінамі паміж кампанентамі. Удакладняльныя кампаненты канкрэтызуюць змест спецыяльных найменняў, а ў многіх выпадках фарміруюць якасна новыя адзінкі: *параўнальна-гістарычнае мовазнаўства* [МПА], *складаназлучаны сказ* [СМПА-1984] і інш.

Гэтая мадэль адлюстроўваецца дзвюма формамі лем:

- а) **A→S** (дырэктыўная – з захаваннем натуральнага парадку кампанентаў; 1751 выпадкі, або 99,8 % ад агульнай колькасці лем вылучанай мадэлі): *аглютынатывы мовы, беларускі алфавіт, грамадзянскі шрыфт, лінгвістычная геаграфія, параўнальна-гістарычнае мовазнаўства* [МПА]; *гукапераймальныя словы, інтэрнацыянальная лексіка, настратывныя мовы, складаназлучаны сказ* [СМПА-1984]; *аб'ектны кампазіт-зрашчэнне, аднасастаўны сказ-выклічнік, няўласная кампазіцыя, пабочнае значэнне, сегментацыйнае правіла, селекцыйнае абмежаванне* [SSLT-II] і інш.
- б) **S←A** (інверсійная – са змяненнем натуральнага парадку двух і больш кампанентаў; 4 выпадкі, або 0,2 %): *граматыка фармальная, перыяд сінтаксічны, тыпалогія лінгвістычная, універсальні лінгвістычныя* [СМПА-1984].

2. У іменных тэрмінах-словазлучэннях, што складаюцца з двух субстантываў і прадстаўляюць **мадэль S←S**, падпарадкавальная сувязь можа выражацца формамі ўскосных склонаў ад'юнкта без прыназоўніка або з прыназоўнікам (458 выпадкаў, або 20,5 %). Прыназоўнікавым канструкцыям у цэлым уласцівыя такія ж генетычна-тэрмінаўтваральныя характарыстыкі, што і беспрыназоўнікавым:

Мадэль рэалізуецца трыма формамі лем:

- а) **S→S** (дырэктыўная; 385 выпадкаў, або 97,7 % ад агульнай колькасці лем вылучанай мадэлі): *культура мовы, кропка з коскай, мова літаратуры, паходжанне мовы, сістэма мовы, скрыжаванне моў, стылі мовы* [СМПА-1967]; *запазычанні ў мове, значэнне слова, стан дзеяслова, ступені параўнання, мова праграмавання, стратыфікацыя моў* [СМПА-1984]; *стыль часу, субстанцыя зместу, тэмбр голасу, тэмп маўлення* [SSLT-II] і інш.;
- б) **S←S** (дырэктыўная; 8 выпадкаў, або 2 %): *асіміляцыя па звонкасці* [SSLT-II]; *дапамаганне па сэнсу* [SSLT-II]; *імя па бацьку*

- [SSLT-II]; *карэляцыя па звонкасці* [SSLT-II]; *карэляцыя па мяккасці* [SSLT-II]; *кропка з коскай* [SSLT-II]; *назвы па падабенству* [SSLT-II]; *падзел на такты* [SSLT-II] і інш.;
- в) **S←S** (інверсійная; 1 выпадак, або 1 %): *жэстаў мова* [СМПА-1967].

3. **Мадэль S←N** аб'ядноўвае тэрміны, у якіх апорны кампанент-субстантыў развіваецца за кошт нумератыва, рэалізуецца ў дырэктыўнай намінацыйнай мадэлі **N→S** (6 выпадкаў, або 0,3 % ад агульнай колькасці двухкампанентных лем): *другая асоба, другое члянэнне, першае члянэнне, першаснае слова, першая асоба, трэцяя асоба* [SSLT-II].

4. **Мадэль S←V** аб'ядноўвае двухкампанентныя тэрміны, у якіх асноўны кампанент-субстантыў развіваецца кампанентам-вербавым (дзеепрыметнікам, дзеепрыслоўем), рэалізуецца ў дырэктыўнай намінацыйнай мадэлі **V→S** (9 выпадкаў, або 0,4 % ад агульнай колькасці двухкампанентных лем): *азначаемы член, кіруемыя склоны, кіруючая манема, кіруемая манема, падпарадкаўваючы сказ, падпарадкаўваючы член, ганьбуючыя слова, замыкаючыя кадэнцыя, знікаючыя слова* [SSLT-II].

5. **Мадэль S←Adv**, паводле якой да асноўнага кампанента-субстантыва ў леме адносіцца другасны кампанент, выражаны прыслоўем, рэалізуецца ў дырэктыўнай намінацыйнай мадэлі **Adv→S** (1 выпадак, або 0,05 % ад агульнай колькасці двухкампанентных лем): *уласна кампазіт* [SSLT-II].

6. **Мадэль A←Adv** уключае спецыяльныя найменні, у якіх ад'ектыўны асноўны кампанент развіваецца ад'юнктам-прыслоўем, і рэалізуецца ў дырэктыўнай намінацыйнай мадэлі **Adv→A** (1 выпадак, або 0,05 % ад агульнай колькасці двухкампанентных лем): *непасрэдна складальная* [SSLT-II].

Мадэлі двухкампанентных тэрмінаў і намінацыйныя мадэлі, з дапамогай якіх яны фіксуецца ў тэрміналагічных слоўніках, адлюстраваны ў табліцы 1.

Табліца 1. – Мадэлі двухкампанентных тэрмінаў і намінацыйныя мадэлі ў тэрмінаграфіі

№	Мадэль тэрміна	Мадэль лемы (намінацыйная мадэль)	Ілюстрацыі
1	S←A	A→S S←A	аглютынатывы мовы [МПА]; граматыка фармальная [СМПА-1984]
2	S←S	S→S S←S	скрыжаванне моў [СМПА-1967]; кропка з коскай [SSLT-II]; жэстаў мова [СМПА-1967]
3	S←N	N→S	другая асоба [SSLT-II]
4	S←V	V→S	кіруючая манема [SSLT-II]
5	S←Adv	Adv→S	уласна кампазіт [SSLT-II]
6	A←Adv	Adv→A	непасрэдна складальная [SSLT-II]

¹ Тут і далей пры апісанні мадэлей выкарыстоўваюцца наступныя ўмоўныя абазначэнні: A – прыметнік (лац. *adjectivum*); Adv – прыслоўе (лац. *adverbium*); N – лічэбнік (лац. *numeralia*); Par (ніжні індэкс) – дзеепрыметнік (лац. *participium*); Part – часціца (лац. *particula*); S – назоўнік (лац. *substantivum*); V – дзеяслоў (лац. *verbum*); стрэлкі («→» і «←») паказваюць напрамак сінтаксічнай сувязі.

Да **трохкампанентных лем** (282 адзінкі, або 10,6 % ад агульнай колькасці лем у слоўніках гэтага тыпу) адносяцца рэестравыя адзінкі, якія адлюстроўваюць два ўтваральныя тыпы тэрмінаў: суб'юнкт адносіцца да адзінства базавага кампанента і ад'юнкта (напр.: *вытворная форма слова*); адзінства ад'юнкта і суб'юнкта адносіцца да базавага (азначанага) кампанента (напр.: *схема простага сказа*).

1. Тэрміны мадэлі **(S←A)←A**: адзінства азначанага і першаснага азначальнага кампанентаў, выражаных адпаведна субстантывам і ад'ектывам, развіваецца перыферычным кампанентам-прыметнікам. У рэестравай тэрмінаграфіі тэрміны гэтай мадэлі адлюстроўваюцца з дапамогай дырэктыўнай лемы **A→(A→S)** (122 выпадкі, або 38,5 % ад агульнай колькасці трохкампанентных лем): *нейтральны галосны гук* [СМПА-1967], [СМПА-1984]; *абагульнены фразавы паказчык, аблатыўны родны склон, звязаная словаўтваральная аснова, малая параджальная сіла, факультатыўнае трансфармацыйнае правіла* [SSLT-II] і інш.

У рэестравай тэрмінаграфіі дастаткова часта выкарыстоўваюцца тэрміны (найперш фанетычныя) з эліптызаванымі кампанентамі. Фактычна яны прадстаўляюць трохкампанентную лему, а фармальна складаюцца з двух слоў: *дэпалаталізаваны зычны* *[гук]¹, *заднепаднябенны зычны* *[гук], *закрыты галосны* *[гук], *зачвардзелы зычны* *[гук], *звонкі зычны* *[гук], *падоўжаны галосны* *[гук] [SSLT-II]. На наш погляд, гэта негатыўная з'ява для сферы фіксацыі, паколькі эліптызуецца апорны кампанент тэрміна, які адыгрывае вызначальную ролю пры сістэматызацыі тэрміналагічных адзінак.

2. Тэрміны мадэлі **(S←A)←S**: перыферычны кампанент-субстантыў развівае адзінства першаснага і другаснага (перыферычнага) кампанентаў, выражаных адпаведна субстантывам і ад'ектывам. У рэестравай тэрмінаграфіі фіксуецца лемы дырэктыўнай мадэлі **(A→S)←S** (12 выпадкаў, або 3,9 % ад агульнай колькасці трохкампанентных лем): *агульнае адмоўе ў сказе, аднасастаўны сказ са звязкай, вінавальны склон месца, родны склон адмаўлення* [SSLT-II] і інш.

3. Тэрміны мадэлі **(S←A)←Part**: пры адзінстве базавага субстантыва і ад'ектыва знаходзіцца часціца (паказвае на значэнне 'ва ўласным разуменні слова'). У тэрмінаграфіі прадстаўлена дырэктыўная намінацыйная мадэль **Part→(A→S)** (1 выпадак, або 0,4 % ад агульнай колькасці трохкампанентных лем): *уласна складанае слова* [SSLT-II].

4. Тэрміны мадэлі **(S←S)←A**: суб'юнкт-прыметнік развівае адзінства азначанага кампанента і суб'юнкта-субстантыва ў форме роднага склону. У рэестравай тэрмінаграфіі такіх спецыяльных найменні кадыфікуюцца з дапамогай дырэктыўнай лемы **A→(S←S)** (50 выпадкаў, або 15 % ад агульнай колькасці трохкампанентных лем): *галоўныя члены сказа* [СМПА-1967]; *марфалагічная сістэма мовы, неазначальная форма дзеяслова, пераноснае значэнне слова, слоўнікавы склад мовы* [СМПА-1967], [СМПА-1984]; *аднародныя члены сказа, актуальнае членненне сказа, генеалагічная класіфікацыя моў, гістарычная змена гукаў, даданыя члены сказа, камбінаторныя змяненні гукаў, знакавая тэорыя мовы, марфалагічная класіфікацыя моў, пазіцыйная змена гукаў, тыпалагічная класіфікацыя моў, унутраная форма слова* [СМПА-1984]; *адасоблены член сказа, апісальны ўрывац тэксту, вертыкальны рух языка* [SSLT-II] і інш.

5. Тэрміны мадэлі **(S←S)←S**: адзінства базавага субстантыва і субстантыва-ад'юнкта развіваецца адзінствам субстантывам-суб'юнктам і ў рэестравай тэрмінаграфіі фіксуецца з дапамогай аналагічнай намінацыйнай мадэлі (1 выпадак, або 0,3 % ад агульнай колькасці трохкампанентных лем): *назвы асоб па дзеянню* [SSLT-II].

6. Тэрміны мадэлі **(S←S)←VPar**: адзінства першаснага субстантыва і субстантыва-ад'юнкта развіваецца кампанентам-дзеепрыметнікам. У рэестравай тэрмінаграфіі прадстаўлена дырэктыўная намінацыйная мадэль **VPar→(S←S)** (1 выпадак, або 0,3 % ад агульнай колькасці трохкампанентных лем): *выдзелены член сказа* [SSLT-II].

7. Тэрміны мадэлі **S←(S←A)** (68 выпадкаў, або 21,5 % ад агульнай колькасці трохкампанентных лем): азначаны кампанент-субстантыў развіваецца адзінствам першаснага і другаснага (перыферычнага) азначальных кампанентаў, выражаных адпаведна субстантывам і ад'ектывам. У рэестравых слоўніках прадстаўлена дырэктыўная мадэль **S←(A→S)** (67 выпадкаў, або 98,5 % ад агульнай колькасці лем вылучанай мадэлі): *аддаленне галасавых звязак, актуалізацыя моўных сродкаў, аснова цяперашняга часу, будова слоўнікавага артыкула, вібрацыя галасавых звязак, ізамарфізм моўных планаў, слоўнік літаратурных псеўданімаў* і інш. [СМПА-1984], а таксама інверсійная мадэль **(A→S)→S** (1 выпадак, або 1,5 %): *іншамоўных слоў слоўнік* [СМПА-1984].

8. Тэрміны мадэлі **S←(S←S)**: азначаны субстантыў развіваецца адзінствам першаснага і другаснага кампанентаў, выражаных назойнікамі ў форме роднага склону;

¹ Тут і далей прамыя дужкі з перакладзінкай ("[" і "]") служаць для вылучэння межаў зон інфармацыі ў структуры слоўнікавага артыкула, а таксама для засяроджвання ўвагі на пэўных элементах слоўніка; астэрыскам (« * ») абазначаецца рэканструяваны слоўнікавы артыкул або яго частка.

суб'юнкты у тэрмінах гэтай мадэлі нярэдка стаіць у множным ліку. У лінгвістычнай рээстравай тэрмінаграфіі зафіксавана аналагічная дырэктыўная мадэль (51 выпадак, або 16 % ад агульнай колькасці трохкампа- нентных лем): *мовы народаў СССР* [СМПА-1967]; *фізіялогія гукаў мовы* [СМПА-1967], [СМПА-1984]; *адасобленасць членаў сказа, акалічнасць спосабу дзеяння, асіміляцыя па месцу артыкуляцыі, палажэнне органаў маўлення* [SSLT-II] і інш.

9. Тэрміны мадэлі **S←(S←N)**: азначаны суб- стантыў развіваецца адзінствам субстан- тыва-ад'юнкта і нумератыва. У рээстра- вай тэрмінаграфіі прадстаўлена дырэк- тыўная намінацыйная мадэль (**S←(N→S)**) (2 выпадкі, або 0,6 % ад агульнай коль- касці трохкампа- нентных лем): *апавяданне ад першай асобы, апавяданне ад трэцяй асобы* [SSLT-II].
10. Тэрміны мадэлі **S←(A←Adv)** (6 выпад- каў, або 1,9 % ад агульнай колькасці трох- кампа- нентных лем): азначаны субстантыў развіваецца адзінствам першаснага і дру- гаснага кампа- нентаў, выражаных назоўні- камі ў форме роднага склону. У тэрмінаграфіі прадстаўлены дзве дырэктыўныя намі- нацыйныя мадэлі: (**Adv→A**)→S (5 выпад- каў, або 83,3 % ад агульнай колькасці лем вызначанай мадэлі): *генетычна родна- сныя мовы* [SSLT-II]; *стылістычна ней- тральнае слова* [SSLT-II]; *стылістычна нейтральны сродак* [SSLT-II]; *тыпалагічна падобныя мовы* [SSLT-II]; *этымалагічна роднасныя словы* [SSLT-II]; **S←(Adv→A)** (1 выпадак, або 16,7 %): *аналіз па непа- срэдна складальных* [SSLT-II].
11. Тэрміны мадэлі **S←(VPar←Adv)**: азначаны субстантыў развіваецца адзінствам пер- шаснага і другаснага кампа- нентаў, выра- жаных назоўнікамі ў форме роднага склону. У рээстравай тэрмінаграфіі прадстаў- лена дырэктыўная намінацыйная мадэль (**Adv→VPar**)→S (3 %): *стылістычна афар- баванае слова* [SSLT-II]; *фразеалагічна звязанае значэнне* [SSLT-II]; *эмацыянальна афарбаванае слова* [SSLT-II].

Мадэлі трохкампа- нентных тэрмінаў і намі- нацыйныя мадэлі, з дапамогай якіх яны фік- суюцца ў тэрміналагічных слоўніках, адлю- страваны ў табліцы 2.

Табліца 2. – Мадэлі трохкампа- нентных тэрмінаў і намінацыйныя мадэлі ў тэрмінаграфіі

№	Мадэль тэрміна	Мадэль лемы (намінацыйная мадэль)	Ілюстрацыі
1	(S←A)←A	A→(A→S)	<i>абагульнены фразавы паказчык</i> [SSLT-II]
2	(S←A)←S	(A→S)←S	<i>родны склон адмаўлення</i> [SSLT-II]

№	Мадэль тэрміна	Мадэль лемы (намінацыйная мадэль)	Ілюстрацыі
3	(S←A)←Part	Part→(A→S)	<i>уласна складанае слова</i> [SSLT-II]
4	(S←S)←A	A→(S←S)	<i>актуальнае члянэнне сказа</i> [СМПА-1984]
5	(S←S)←S	(S←S)←S	<i>назвы асоб па дзеянню</i> [SSLT-II]
6	(S←S)←VPar	VPar→(S←S)	<i>выдзелены член сказа</i> [SSLT-II]
7	S←(S←A)	S←(A→S)	<i>слоўнік літаратурных псеўданімаў</i> [СМПА-1984]
8	S←(S←S)	S←(S←S)	<i>фізіялогія гукаў мовы</i> [СМПА-1967; СМПА-1984]
9	S←(S←N)	(S←(N→S))	<i>апавяданне ад пер- шай асобы</i> [SSLT-II]
10	S←(A←Adv)	(Adv→A)→S S←(Adv→A)	<i>стылістычна нейтральнае слова</i> [SSLT-II] <i>аналіз па непа- срэдна складальных</i> [SSLT-II]
11	S←(VPar←Adv)	(Adv→VPar)→S	<i>стылістычна афарбаванае слова</i> [SSLT-II]

Да чатырохкампа- нентных лем (64 выпад- кі, або 1,6 % ад агульнай колькасці лем у слоў- ніках гэтага тыпу) адносяцца рээстравыя адзінкі, якія камбінуюцца з чатырох лексічных адзінак і адлюстроўваюць некалькі ўтвараль- ных тыпаў комплексных тэрмінаў:

- аб'яднанне азначанага і першаснага азна- чальнага кампа- нентаў развіваецца адзін- ствам перыферычных азначальных кампа- нентаў: *іменны член аднасастаўнага сказа* [SSLT-II];
- перыферычны кампа- нент дэталізуе аб'яд- нанне азначанага кампа- нента з азначаль- нымі: *размоўная форма літаратурнай мовы* [SSLT-II];
- базавы кампа- нент развіваецца адзінствам азначальных кампа- нентаў: *стыль канкрэт- нага моўнага выказвання* [SSLT-II].

У рээстравай тэрмінаграфіі чатырохкампа- нентныя тэрміны, утвораныя паводле розных мадэлей, адлюстроўваюцца лемамі розных мадэлей.

1. Тэрміны мадэлі **(S←A)←(S←A)** (36 выпад- каў, або 56,2 % ад агульнай колькасці чатырох- кампа- нентных лем): адзінства перыферыч- ных кампа- нентаў, выражаных субстантывам (у прэпазіцыі) і ад'ектывам (у постпазіцыі), развівае адзінства базавага кампа- нента-на- зоўніка і першаснага азначальнага кампа- нента-прыметніка.

У рээстравай тэрмінаграфіі выкарыстоўва- юцца дырэктыўныя лемы мадэлі **(A→S)←(A→S)**: *вертыкальнае звужэнне губной шчыліны,*

вертыкальнае расшырэньне губной шчыліны, галоўны член аднасастаўнага сказа, дзеяслоўны член аднасастаўнага сказа, дыстрыбуцыйнае ўжыванне граматычнага ліку, жанравая форма мастацкай літаратуры, задняя частка цвёрдага паднябня, іменная частка састаўнога выказніка, іменны член аднасастаўнага сказа, нейтральнае становішча артыкуляцыйных органаў, няпарны дзеяслоў закончанага віду (трывання), няпарны дзеяслоў незакончанага віду (трывання), пазачасавае ўжыванне цяперашняга часу, памяншальна-ласкавая форма асабовага імя, простая форма будучага часу, прыставачная форма будучага часу, прэдня частка цвёрдага паднябня, размоўная форма літаратурнай мовы, састаўная частка складанага слова, сінтэтычная форма будучага часу, складаная форма будучага часу, складаны сказ з выніковымі адносінамі, складаны сказ з прычыннымі адносінамі, складаны сказ з размеркавальнымі адносінамі, складаны сказ з супастаўляльнымі адносінамі, складаны сказ з супраціўнымі адносінамі, складаны сказ з тлумачальнымі адносінамі, складаны сказ са спалучальнымі адносінамі, складаны сказ са ступеньчатымі адносінамі, стылістычная афарбоўка моўнага сродку, стылістычная транспазіцыя моўных сродкаў, умоўны лад прошлага часу, умоўны лад цяперашняга часу, усходнеславянская рэдакцыя царкоўнаславянскай мовы [SSLT-II].

2. Тэрміны **мадэлі** $(S \leftarrow A) \leftarrow (S \leftarrow S)$ (9 выпадкаў, або 14 % ад агульнай колькасці чатырохкампанентных лем): адзінства перыферычных кампанентаў, выражаных субстантывамі, развівае адзінства базавага кампанента-назоўніка і першаснага азначальнага кампанента-прыметніка. У слоўніках-рээстрах гэта мадэль тэрмінаў адлюстроўваецца з дапамогай дырэктыўнай намінацыйнай **мадэлі** $(A \rightarrow S) \leftarrow (S \leftarrow S)$: *давальны склон пункту гледжання, даданы сказ спосабу дзеяння, задняя частка спічкі языка, родны склон часткі цэлага, творны склон пункту гледжання* [SSLT-II].

Умоўна да гэтай мадэлі можна таксама аднесці тыпалагічна блізкую лему, у якой перыферычныя кампаненты звязаны спалучальнай сувяззю: *даданы сказ меры і ступені* [SSLT-II].

3. Тэрміны **мадэлі** $(S \leftarrow S) \leftarrow (S \leftarrow A)$ (2 выпадкі, або 3,1 % ад агульнай колькасці чатырохкампанентных лем): адзінства перыферычных кампанентаў, выражаных субстантывамі (у постпазіцыі) і ад'ектывам (у постпазіцыі), развівае адзінства базавага і першаснага азначальнага кампанентаў-назоўніка. У рээстравай тэрмінаграфіі зафіксавана дырэктыўная лема $(S \leftarrow S) \leftarrow (A \rightarrow S)$: *інвентар адзінак моўнай сістэмы, характар стылю моўнага выказвання* [SSLT-II].

4. Тэрміны **мадэлі** $(S \leftarrow S) \leftarrow (S \leftarrow S)$ (2 выпадкі, або 3,1 % ад агульнай колькасці чатырохкампанентных лем): адзінства перыферычных кампанентаў, выражаных субстантывамі, развівае адзінства базавага кампанента-субстантыва і субстантыва-ад'юнкта. У слоўніках-рээстрах гэтая мадэль тэрмінаў фіксуецца з дапамогай аналагічнай дырэктыўнай намінацыйнай мадэлі: *назвы асоб па месцу жыхарства, назвы асоб па роду заняткаў* [SSLT-II].

5. Тэрміны **мадэлі** $(S \leftarrow S) \leftarrow (A \leftarrow Adv)$ (1 выпадок, або 1,6 % ад агульнай колькасці чатырохкампанентных лем): адзінства перыферычных кампанентаў, выражаных прыметнікам і залежным прыслоўем, развівае адзінства базавага кампанента-субстантыва і субстантыва-ад'юнкта. У рээстравай тэрмінаграфіі зафіксавана лема дырэктыўнай мадэлі $(Adv \rightarrow A) \rightarrow (S \leftarrow S)$: *дадаткова далучальны член сказа* [SSLT-II].

6. Тэрміны **мадэлі** $((S \leftarrow A) \leftarrow A) \leftarrow S$ (2 выпадкі, або 3,1 % ад агульнай колькасці чатырохкампанентных лем): перыферычны кампанент-субстантыў развівае адзінства базавага субстантыва і залежных кампанентаў-ад'ектываў. У рээстравых слоўніках лінгвістычных тэрмінаў фіксуецца лема дырэктыўнай намінацыйнай мадэлі $(A \rightarrow (A \rightarrow S)) \leftarrow S$: *іменны аднасастаўны сказ са звязкай, інфінітыўны аднасастаўны сказ са звязкай* [SSLT-II].

7. Тэрміны **мадэлі** $(S \leftarrow (S \leftarrow S)) \leftarrow A$ (6 выпадкаў, або 9,4 % ад агульнай колькасці чатырохкампанентных лем) кааперацыя кампанентаў-субстантываў, якія адносяцца да базавага кампанента-назоўніка, развіваецца перыферычным кампанентам-ад'ектывам. У тэрмінаграфіі такія тэрміны перадаюцца дырэктыўнай лемай $A \rightarrow (S \leftarrow (S \leftarrow S))$: *аналітычная форма ступеней параўнання, дагістарычны перыяд развіцця мовы, няправільная форма ступеней параўнання, правільная форма ступеней параўнання, прэдня частка спічкі языка* [SSLT-II].

8. Тэрміны **мадэлі** $S \leftarrow ((S \leftarrow A) \leftarrow A)$ (3 выпадкі, або 4,7% ад агульнай колькасці чатырохкампанентных лем): кааперацыя азначальных кампанентаў, якая складаецца з адзінства субстантыва і ад'ектыва, развітага перыферычным кампанентам-ад'ектывам, адносіцца да базавага кампанента-субстантыва. У слоўніках-рээстрах прадстаўлена дырэктыўная лема $S \leftarrow (A \rightarrow (A \rightarrow S))$: *генератар фразавых трансфармацыйных палёў, стыль канкрэтнага моўнага выказвання, фазы славазнага творчага* [SSLT-II].

9. Тэрміны **мадэлі** $S \leftarrow ((S \leftarrow S) \leftarrow A)$ (1 выпадок, або 1,6 % ад агульнай колькасці чатырох-

кампанентных лем): кааперацыя азначальных кампанентаў, якая складаецца з адзінства субстантываў, развітага перыферыйным кампанентам-ад'ектывам, адносіцца да базавага кампанента-назоўніка. У тэрмінаграфіі адзначаецца адзінкавая дырэктыўная лема $S \leftarrow (A \rightarrow (S \rightarrow S))$: *граматыка з канечнай колькасцю станаў* [SSLT-II].

10. Тэрміны **мадэлі** $S \leftarrow (V_{Adv} \leftarrow (S \leftarrow A))$ (1 выпадак, або 1,6 % ад агульнай колькасці чатырохкампанентных лем): базавы субстантыў развіваецца адзінствам дзеепрыметніка і аб'яднання перыферыйнага кампанента-назоўніка з прыметнікам. У рээстравай тэрмінаграфіі адзначаюцца нешматлікія лемы інверсійнай намінацыйнай мадэлі $(V_{Adv} P \leftarrow (A \rightarrow S)) \rightarrow S$: *суіснуючыя на адной тэрыторыі мовы* [SSLT-II].

11. Тэрміны **мадэлі** $S \leftarrow (V_{Adv} \leftarrow (S \leftarrow N))$ (1 выпадак, або 1,6 % ад агульнай колькасці чатырохкампанентных лем): базавы субстантыў развіваецца адзінствам дзеепрыметніка і аб'яднання перыферыйнага кампанента-назоўніка з нумератывам. У рээстравай тэрмінаграфіі адзначаецца адзінкавая лема інверсійнай намінацыйнай мадэлі $((N \rightarrow S) \rightarrow A_{Adv}) \rightarrow S$: *адзін раз ужывае слова* [SSLT-II].

Мадэлі чатырохкампанентных тэрмінаў і намінацыйныя мадэлі, з дапамогай якіх яны фіксуюцца ў тэрміналагічных слоўніках, адлюстраваны ў табліцы 3.

Табліца 3. – Мадэлі чатырохкампанентных тэрмінаў і намінацыйныя мадэлі ў тэрмінаграфіі

№	Мадэль тэрміна	Мадэль лемы (намінацыйная мадэль)	Ілюстрацыі
1	$(S \leftarrow A) \leftarrow (S \leftarrow A)$	$(A \rightarrow S) \leftarrow (A \rightarrow S)$	<i>галоўны член аднасастайнага сказа</i> [SSLT-II]
2	$(S \leftarrow A) \leftarrow (S \leftarrow S)$	$(A \rightarrow S) \leftarrow (S \leftarrow S)$	<i>давальны склон пункту гледжання</i> [SSLT-II]
3	$(S \leftarrow S) \leftarrow (S \leftarrow A)$	$(S \leftarrow S) \leftarrow (A \rightarrow S)$	<i>інвентар адзінак моўнай сістэмы</i> [SSLT-II]
4	$(S \leftarrow S) \leftarrow (S \leftarrow S)$	$(S \leftarrow S) \leftarrow (S \leftarrow S)$	<i>назвы асоб па месцу жыхарства</i> [SSLT-II]
5	$(S \leftarrow S) \leftarrow (A \leftarrow Adv)$	$(Adv \rightarrow A) \rightarrow (S \leftarrow S)$	<i>дадаткова далучальны член сказа</i> [SSLT-II]
6	$((S \leftarrow A) \leftarrow A) \leftarrow S$	$(A \rightarrow (A \rightarrow S)) \leftarrow S$	<i>іменны аднасастайны сказ са звязкай</i> [SSLT-II]
7	$(S \leftarrow (S \leftarrow S)) \leftarrow A$	$A \rightarrow (S \leftarrow (S \leftarrow S))$	<i>аналітычная форма ступеннай параўнання</i> [SSLT-II]

№	Мадэль тэрміна	Мадэль лемы (намінацыйная мадэль)	Ілюстрацыі
8	$S \leftarrow ((S \leftarrow A) \leftarrow A)$	$S \leftarrow (A \rightarrow (A \rightarrow S))$	<i>генератар фразавых трансфармацыйных палёў</i> [SSLT-II]
9	$S \leftarrow ((S \leftarrow S) \leftarrow A)$	$S \leftarrow (A \rightarrow (S \rightarrow S))$	<i>граматыка з канечнай колькасцю станаў</i> [SSLT-II]
10	$S \leftarrow (V_{Adv} \leftarrow (S \leftarrow A))$	$(V_{Adv} P \leftarrow (A \rightarrow S)) \rightarrow S$	<i>суіснуючыя на адной тэрыторыі мовы</i> [SSLT-II]
11	$S \leftarrow (V_{Adv} \leftarrow (S \leftarrow N))$	$((N \rightarrow S) \rightarrow A_{Adv}) \rightarrow S$	<i>адзін раз ужывае слова</i> [SSLT-II]

Пяцікампанентавыя лемы дастаткова рэдкія ў тэрміналагічных слоўніках тэрмінаў па лінгвістыцы рээстравага тыпу (6 выпадкаў, або 0,1 % ад агульнай колькасці лем у рээстравых слоўніках). Пераважна гэта тыповыя тэрміны складанай унутранай структуры, якія падрабязна апісваюць форму пэўнай моўнай адзінкі: *дзеепрыметнік прошлага часу залежнага стану, дзеепрыметнік прошлага часу незалежнага стану, дзеепрыметнік цяперашняга часу залежнага стану, дзеепрыметнік цяперашняга часу незалежнага стану, дзеепрыметнік цяперашняга часу закончанага трывання, дзеепрыслоўе прошлага часу закончанага трывання, дзеепрыслоўе цяперашняга часу незакончанага трывання* [SSLT-II].

Мы прытрымліваемся пазіцыі, што падобныя ўтварэнні не адносяцца да намінацыйных адзінак з'яўляюцца тэрмінамі толькі ўмоўна, паколькі выконваюць хутчэй апісальную, чым называльную функцыю. Фактычна такія **кантракцыйныя лемы** (ад лац. *contractio* 'сцяжэнне, скарачэнне') з'яўляюцца спалучэннем некалькіх самастойных лем: *дзеепрыметнік прошлага часу незалежнага стану – 1) дзеепрыметнік [, які мае форму] 2) прошлага часу [і] 3) незалежнага стану і пад.* Уласна, наяўнасць такіх лем у рэестры супярэчыць прынцыпам, заяўленым укладальнікамі ў прадмове, дзе адзначаецца, што т. зв. тэрміны-апісанні (шматкампанентныя тэрміны) у слоўніку не прыводзяцца [SSLT-II].

«Тэрмінаграфічная нелігітымнасць» такіх рээстравых адзінак, аб'яднаных злучальнай сувяззю, пацвярджаецца і самім зместам слоўнікавых артыкулаў у тлумачальных слоўніках.

ДЗЕЕПРЫМЕТНІК – форма дзеяслова, якая абазначае дзеянне як прымету або ўласцівасць прадмета, асобы і спалучае ў сабе граматычныя катэгорыі дзеяслова (стан, трыванне, час) і прыметніка (род, лік, склон) <...> [СЛТ-1990].

У рээстравых слоўніках выкарыстоўваюцца асобныя лемы (не больш за 0,5 % ад агуль-

най колькасці), не тэрміналагічнага, а онімнага характару. Як правіла, фармальна яны складаюцца з больш чым трох кампанентаў, але фактычна адносяцца да аднаго дэнатата (факта гісторыі, навукі, адукацыі) і таму іх пакампанентны аналіз немэтазгодны: «Граматыка славенская» Л. Зізанія, «Граматыка славенская» І. Ужэвіча, «Граматыка славенская» М. Сматрыцкага, «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы», «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы» [СМПА-1984] і інш.

Такім чынам, слоўнікі дэманструюць значную разнастайнасць тэрміналагічнай лематызацыі. Пераважная большасць рээстраў пабудавана па дырэкцыйным прынцеце. Інверсійны парадак паміж асобнымі кампанентамі лем выкарыстоўваецца значна больш абмежавана – у 0,2 % двухкампанентных і 0,9 % трохкампанентных загаловачных адзінак. Выключна з дапамогай дырэктыўных лем кадыфікуюцца чатырох- і пяцікампанентныя тэрміналагічныя ўтварэнні. Ускосна гэта сведчыць пра тое, што, сутыкаючыся з больш складанымі намінацыйнымі структурамі, аўтары-ўкладальнікі асцерагаюцца трансфармаваць іх форму ў адпаведнасці з прынцыпамі навуковай сістэматыкі, характэрнымі для інверсійнай лематызацыі.

Крыніцы даследавання

МПА – Мовазнаўства // Слоўнік па літаратуразнаўству, фалькларыстыцы, літаратуры, мовазнаўству і этнаграфіі для Кароткай Беларускай Савецкай Энцыклапедыі : праект для абмеркавання / АН БССР; Беларус. Савец. Энцыкл.; адк. за вып. В. С. Семяноў. – Мінск : Беларус. Савец. Энцыкл., 1976. – С. 35–39.

СЛТ-1990 – Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / склад.: П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк ; пад рэд. М. В. Бірылы, П. У. Сцяцко. – Мінск : Выш. шк., 1990. – 221 с.

СМПА-1967 – Слоўнік па мовазнаўстве : праект для абмеркавання / АН БССР; Беларус. Савец. Энцыкл.; адк. за вып. М. П. Лобан. – Мінск : Беларус. Савец. Энцыкл., 1967. – 44 с.

СМПА-1984 – Слоўнік «Мовазнаўства»: для 2-га выдання «Беларускай Савецкай Энцыклапедыі» : праект для абмеркавання / Беларус. Савец. Энцыкл. імя П. Броўкі ; адк. за вып. В. С. Семяноў. – Мінск : Беларус. Савец. Энцыкл. імя П. Броўкі, 1984. – 52 с.

SSLT-II – Slovník slovanské lingvistické terminologie = Словарь славянской лингвистической терминологии = Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology / vědecký red. A. Jedlička. – Praha : Akademia, 1979. – Т. 2. – 483 с.